

The poster features a woman's face in the upper half, looking slightly to the right. In the lower half, a child's face is shown lying down, looking up. The background is a textured, light blue-grey color. There are several large, semi-transparent balloons in shades of pink, yellow, and white scattered throughout the image. The title 'GRBAVICA' is written in large, bold, black capital letters in the center. Below the title, the text 'otázky & odpovědi' and 'MATERIÁL PRO ŠKOLNÍ PROJEKCE' is written in smaller, bold, black capital letters.

GRBAVICA

otázky & odpovědi
MATERIÁL PRO ŠKOLNÍ PROJEKCE

Film je v ČR distribuován společností AeroFilms ve spolupráci se společností Člověk v tísni.
Distributoři podpořili částí vstupného Klub přátel Člověka v tísni - připojte se.

Grbavica otázky & odpovědi

1. Jaká je stručná historie vzniku bývalé Jugoslávie a konfliktů na jejím území?

Myšlenka jihoslovanské unie, tedy politického svazku národů spojených jedním jazykem (Srbů, Chorvatů a Bosňáků) se objevila v době osvícenství na sklonku 18. století. Do praktické podoby byla poprvé rozpracována jako jazyková unie na počátku národního obrození ve 30. a 40. letech devatenáctého století. Od té doby se pravidelně v rozmezí několika desetiletí střídaly generace příznivců a odpůrců sjednocení, a to i za existence jugoslávského státu. Poslední generace odpůrců nastoupila na přelomu 60. a 70. let dvacátého století.

V jugoslávském státě se sešly národnostní skupiny, mezi nimiž probíhal závažný politický konflikt už od 19. století: Chorvaté a Srbové v Chorvatsku, Bosňáci - muslimové - na jedné, a Srbové a Chorvaté na druhé straně v Bosně a Hercegovině a nakonec Albánci a Srbové v Kosovu. Během existence Jugoslávie se široce rozvinul ještě jeden konflikt, a to mezi Srbskem a Chorvatskem.

Drastickou podobu nabývaly všechny tyto konflikty v době druhé světové války, především na území Chorvatska a Bosny a Hercegoviny. Genocidy se dopustili jak chorvatští nacionalisté na Srbech, tak srbští nacionalisté na Bosňácích - muslimech. Nelze však říci, že by spolu navzájem válčily celé národy, spíše dobře organizované skupiny fanatiků.

Stručný přehled událostí, které se udály na území bývalé Jugoslávie od roku 1980:

- 1980 – zemřel Josip Broz Tito;
- 1981 – nacionalistické demonstrace kosovských Albánců za vlastní republiku v Jugoslávii, které byly potlačeny armádou;
- 1987 – nástup Slobodana Miloševiče v Srbsku;

1988-1989 – Miloševičem organizované nacionalistické demonstrace v Srbsku, Vojvodině, Černé Hoře a v Kosovu;

1989 – zvolení Miloševiče prezidentem;

1990 – pád komunismu v Jugoslávii;

1991 – vyhlášení nezávislosti Slovinska a Chorvatska; s podporou Srbska a Černé Hory došlo k srbskému povstání v Chorvatsku a začalo vyhánění nesrbského obyvatelstva z území obsazených Srby;

1992 – vyhlášení nezávislosti Bosny a Hercegoviny (BaH); bosenskosrbští nacionalisté zahájili s podporou Srbska válku v BaH a masově vyhánění nesrbského obyvatelstva;

1993 – vypukla válka mezi Bosňáky (muslimy) a Chorvaty v BaH, vznik Mezinárodního soudního tribunálu pro válečné zločiny v bývalé Jugoslávii se sídlem v Haagu;

1994 – vyhlášení míru mezi Bosňáky a Chorvaty v BaH;

1995 – masakr Bosňáků srbskou armádou v bosenské Srebrenici, vojenská porážka vzbouřených Srbů v Chorvatsku a jejich vyhnání z chorvatského území, letecká intervence NATO v BaH a následně uzavření Daytonské mírové dohody o Bosně a Hercegovině;

1996 – haagský tribunál projednal první případ;

1998 – albánské povstání v Kosovu;

1999 – válka NATO se Srbskem a Černou Horou („malou“ nebo „novou“ Jugoslávii), po kapitulaci jugoslávské armády se do svých domovů vraceli Albánci, kteří byli na začátku konfliktu vyhnáni a teď začali naopak masově vyhánět nealbánské obyvatelstvo – Srby a Romy;

2000 – albánské povstání v jižním Srbsku s podporou kosovskoalbánských nacionalistů, svržení jugoslávského prezidenta Slobodana Miloševiče;

2001 – albánské povstání v Makedonii s podporou kosovskoalbánských nacionalistů, bylo uzavřeno příměřím v jižním Srbsku a podepsána mírová dohoda v Makedonii, Slobodan Miloševič byl vydán mezinárodnímu soudu v Haagu;

2004 – Chorvatsko se stalo kandidátskou zemí EU.

2. Jaké důvody vedly k rozpoutání války v bývalé Jugoslávii? Kdo na ni měl zájem a jaké byly cíle?

Hlavním důvodem byl boj o moc, ve kterém ambiciózní politici využili nacionální mytologie, které během komunistické vlády udržovaly například církve. Tyto mytologie přisuzují vlastnímu národu dějinné poslání, utvrzují v lidech přesvědčení o výjimečnosti vlastního národa a v ostatních národech vidí nepřátele, jejichž hlavním cílem je bránit naplnění zmíněného poslání. Mnozí z čelných politiků nejspíše upřímně věřili, že smyslem jejich vlády je naplnit nějaký vyšší cíl (sjednocení srbského národa, obnovení chorvatské státnosti, reislamizace Bosňáků, svržení „srbského jha“ v Kosovu), který dávali do souvislosti s nějakým univerzálním cílem (ochranou evropské civilizace, obranou před islámem nebo obranou pravoslaví či Slovanů). Více než vlastní cíl jim však ležela na srdci snaha zapsat se do dějin.

I přesto však byl základním hybatelem válek v bývalé Jugoslávii přece jen boj o moc. Politici usilovali dostat se k moci na základě podněcování nenávisti, vládu se snažili pojistit válečnými úspěchy a především využívali válku k okleštění občanských svobod a k nastolení režimu osobní moci. Navíc nevládli sami. Kolem nich se soustředil okruh osob, které se na moci podílely a které na válkách vydělávaly. Šlo například o okrádání státu na válečných dodávkách, o zcizování zahraniční pomoci, pašování v režimu sankcí, o prosté drancování, tunelování s požehnaním vůdce, daňová privilegia, ale i o nerušené provozování organizovaného zločinu výměnou za politickou loajalitu. V Bosně a Hercegovině se nakonec stalo cílem prakticky samo vedení války a válečné vítězství bylo až na druhém místě.

3. Jak reagovalo na události v Jugoslávii mezinárodní společenství?

Válečné události v Jugoslávii zaskočily jak západoevropskou politiku, tak veřejnost, protože byly v naprostém protikladu k očekáváním. Pro západoevropskou veřejnost byly obrázky války v roce 1991 a 1992 něčím novým. Jugoslávie byla do té doby vnímána jako Západu nejbližší východoevropská země. Proto veřejnost volala po angažovanosti. Politika

toto volání vyslyšela, protože věřila v poměrně rychlé a levné řešení. I když se řešení rok od roku prodlužovalo a prodražovalo, převzetí patronátu nad řešením konfliktu v roce 1991 znemožnilo Evropskému společenství (od roku 1992 Evropské unii) se této odpovědnosti zbavit. Neschopnost EU najít řešení přivedla v roce 1994 k angažování USA, které chtěly podpořit svého nejdůležitějšího spojence a potřebovaly také posílit svůj zahraničně-politický obraz po krachu operace v Somálsku. Postoj evropských zemí byl do určité míry posílen i atmosférou formování Evropské unie a pocitem zodpovědnosti za dění na kontinentu. Jak západoevropské státy, tak USA se v roce 1991, kdy vypukly první ozbrojené střety ve Slovinsku a v Chorvatsku, také obávaly toho, že nekontrolovaný rozpad Jugoslávie se

jménu vlastního národa konala zločiny, která vlastní zločiny záměrně zatajovala, rozdmýchávala nenávist a křivila historii, aby ospravedlnila válku. Co nejdůležitější je potřeba odsoudit ideologii, která uznává princip kolektivní viny, navíc často za dávné, historické křivdy. I v tom je však nutné oddělit režim a národ, třebaže nacionalistické myšlenky měly často podporu velké části národa. Nacionalistický a šovinistický režim by se měl z principu zavrhnout, ale z různých důvodů se tak nedělo. Například Milošević byl na počátku války v Chorvatsku vnímán jako partner, i když obtížný. Po vypuknutí války v Bosně a Hercegovině se z něho stal zločinec, ale nakonec se změnil v mírotvůrce, a opět v obtížného, ale přijatelného partnera. Po rozpoutání bojů v Kosovu byl pak znovu vnímán jako zločinec.

5. Ve filmu se hovoří o „četnicích“, koho tento výraz označuje?

Původně byli četnici (od slova „četa“) dobrovolníci vysílání srbskou vládou koncem 19. a počátkem 20. století na území pod osmanskou („tureckou“) správou, nejčastěji do Makedonie. Jejich hlavním úkolem bylo napadat osmanské vojáky a policisty a podněcovat slovanské obyvatelstvo k povstání. Dnešní názory na jejich působení se různí, ale pro mnoho Srbů se stali vzorem národních hrdinů. Proto k nim také za druhé světové války přirovnal své vojáky srbský monarchistický odbojový vůdce Draža Mihajlović. Jeho oddíly však nejdříve bojovaly proti německým okupantům, ale snažily se také vyhnat z území, která pokládaly za srbská, jiné oby-

stane vzorem pro podobný rozpad Sovětského svazu. Ten by ovšem měl mnohem závažnější důsledky. Proto se snažily dostat události pod kontrolu. Pohnutky angažovanosti však nebyly zdaleka pouze idealistické. Řada zemí, především Německo a Rakousko, se obávala vlny uprchlíků. Snaha zamezit masovému příchodu migrantů (případně umožnit jejich brzký návrat do mateřských zemí) určovala postoj Evropské unie ke konfliktům na území bývalé Jugoslávie od počátku až dodnes.

4. Kdo byli z dnešního pohledu ti „hodní“, a ti „zlí“?

Americká politika si od počátku zvolila jako „hodné“ Albánce, později i Bosňáky, „zlí“ byli Srbové. Německá politika zpočátku podporovala jako „hodné“ Chorvaty, „zlí“ byli zase Srbové. Vedlo to až k demonizaci Srbů jako národa, což na jedné straně ublížilo mnoha lidem, kteří se ničeho nedopustili, a na druhé straně to pomohlo vydatně zakrýt individuální odpovědnost. Srby hájilo Rusko, ale spíše z účelových důvodů. Dnes se pohled západních politiků poněkud změnil, například Albánci jsou spíše v nemilosti. Dělení na „hodné“ a „zlé“ je však nesprávné a nespravedlivé. Je možné posuzovat konkrétní činy a jednotlivce, ale nikdy celé národy. Je správné odsoudit politiku či ideologii, která ve

Jeho režim se přitom nijak výrazněji neměnil. Hlediska, podle kterých se posuzuje konkrétní režim, politik, voják nebo kdokoli jiný, jsou přitom nasnadě a měla by být pevná. V případě války jsou důležitým hlediskem spáchané zločiny. Pokud posuzujeme zločiny, nemohou se „hodní“ a „zlí“ měnit v závislosti na tom, kdy je tak posuzujeme. Ti, kteří podněcovali vzájemnou nenávist a s její pomocí vedli války, snažili se na válce vydělat, ať už to dělali v rukavičkách, nebo loupili a drancovali, se zachovali špatně. Ti, kteří se proti tomu stavěli, se zachovali dobře. Takoví lidé byli a jsou na všech úrovních: na úrovni celé země, na úrovni okresu, na úrovni jediné vesnice nebo města. Byli mezi nimi lidé všech národností. Početně nejvíc bylo asi zločinců mezi Srby, ale velké množství bylo i mezi Albánci, Chorvaty a rovněž Bosňáky. To, že byl určitý národ terčem nacionalistické agrese, neznamená, že v jeho řadách nejsou váleční zločinci. Mezi Bosňáky je méně lidí odpovědných za masakry a koncentrační tábory než mezi Srby nebo Chorvaty (ale i takoví jsou), zato je tu však velké množství zkorumpovaných politiků, kteří si do vlastních kapes „ullili“ peníze určené na poválečnou obnovu země... Je nutné podotknout ještě jednu věc. Mezi zmíněnými skupinami, mezi „dobrymi“ a „zlými“, existuje ještě množství těch, kteří něco udělali dobře, něco špatně. Nebo kteří často nedělali nic, protože se prostě báli. A těch je nejvíc.

vatelstvo. Mihajlović byl totiž přesvědčen, že pouze srbská hegemonie může zajistit obnovení a přežití Jugoslávie. Týkalo se to hlavně muslimů v pohraničí Srbska a Černé Hory a ve východní Bosně a Hercegovině. Muslimové byli nejen vyháněni, ale na mnoha místech také krutě vražděni. Extrémní srbsí nacionalisté se v době rozpadu socialistické Jugoslávie hlásili k četnickým tradicím, a to včetně násilného vyhánění nersbského obyvatelstva. Vůdce dnes nejsilnější politické strany v Srbsku, Srbské radikální strany, Vojislav Šešelj přímo založil paravojenskou organizaci Srbské četnické hnutí. Mezi Chorvaty a Bosňáky (bosenskými muslimy) se výraz „četnik“ ujal jako hanlivé označení pro Srby. Kdo ho používal, chtěl tím dát většinou najevo, že Srbové neumějí nic jiného, než loupit a vraždit. Je to něco podobného, jako kdybychom místo „Němci“ říkali zásadně „nacisté“. Někteří lidé však takto chtěli vyjádřit rozdíl mezi obyčejnými Srby, nebo srbským národem, a těmi, kdo je za války v 90. letech napadali – ti v uniformách pro ně nebyli „Srbové“, ale „četnici“. Chorvatská i bosenská válečná propaganda toto označení používala často, a to rovněž s cílem vyhnout se v případě Srbů například označení „armáda“, který by je stavěl na stejnou úroveň s vlastní stranou: výraz „četnik“ v tom smyslu znamenal něco jako „bandita“, „terorista“, tedy obecný nepřítel, ne voják bojující strany.

6. Co znamená výraz „šehid“, který je ve filmu také používán?

Výraz pochází z arabštiny („šahíd“) a používají ho muslimové. Doslova znamená „bojovník, který zemřel na Boží cestě“, tedy pro obranu nebo pro šíření víry. Již ve středověku začalo být běžné, že mezi muslimy byl jako šahíd často vnímán hlavně padlý válečník. Když se islám začal šířit v Bosně, byl převzat i tento význam. Toto slovo však v Bosně a Hercegovině upadlo od 19. století prakticky až do úplného zapomnutí, z něhož bylo vzkrášeno až znovu za války v 90. letech. Příčinila se o to vládnoucí bosňácká (muslimská) strana SDA, jejíž vedení snilo o opětovném rozkvetu islámu mezi nábožensky jinak spíše vlažnými Bosňáky. Pro padlé muslimské vojáky bosenské armády proto začal být těmito politiky používán zásadně výraz „šehid“. Ačkoli naprostá většina Bosňáků vnímala válku jako obranu vlastního národa, a ne víry, díky neustálému opakování se slovo ujalo.

7. Ve filmu jsou zmiňovány internační tábory. Jak vypadaly?

Tábory byly improvizované, a proto také vypadal každý trochu jinak. Jako desítky menších internačních míst posloužily budovy - často školy, které za války nefungovaly nebo byly prázdné, protože je dříve navštěvovaly děti jiné národnosti, která byla z oblasti vyhnána. Používaly se rovněž hotely, zemědělské provozy, největší a nejznámější tábory byly umístěny v továrních nebo přístavních skladech, jeden také na letišti a jiný v nepoužívaném tunelu. Tábory byly obehnané drátěným plotem, někdy ostnatým drátem. Lidé žili a spali na holé betonové podlaze, někde namačkání jeden na druhého v přeplněných prostorách, jinde zase pod širým nebem. Dostávali jen málo jídla (většinou chléb), často i málo vody, znásilňování a týrání pro zábavu dozorců bývalo na denním pořádku a na některých místech byli zajatci i hromadně vražděni. Nejvíce takových táborů zřídila srbská strana v Bosně a Hercegovině hned na počátku války. Ty velké fungovaly do konce léta 1992 hlavně v západní Bosně. Nejznámějšími se staly asi tábory Omarska, Trnopolje a Keraterm. Vedle systematického znásilňování, ke které-

mu docházelo v těchto táborech, bylo i mnoho případů jednotlivých znásilnění, přímo na místě: ve vesnici, v domě. Znásilňovali i sousedé, kolegové z práce, známí. Na jedné straně tedy stály případy jednotlivého znásilnění, plody vybičované válečné psychózy a nacionalistické propagandy, na druhé straně systematické, vojenskými nebo státními orgány organizované znásilňování. Mezi tím je množství případů, kde se nedá jednoznačně rozhodnout, zda šlo o systematický, organizovaný čin, nebo o osobní rozhodnutí.

Mnohé ženy se v obavě ze znásilnění, které postihlo jejich sousedky, příbuzné či známé, přestaly například mýt, prát si oblečení nebo si ho schválně mazaly hnojem, aby co nejméně přitahovaly mužskou pozornost. Často je okolnosti přinutily žít takto celé měsíce, dokonce roky. I to byl traumatický zážitek.

8. Byli do současné doby (červenec 2006) potrestáni hlavní viníci?

Pokud považujeme za hlavní viníky čelné představitele země (či spíše režimů) a válčících armád, pak byli prozatím potrestáni asi z poloviny. Mezinárodní trestní tribunál pro bývalou Jugoslávii v Haagu nedokončil ještě množství procesů, včetně případu bývalého srbského a jugoslávského prezidenta Slobodana Miloševiče, který zemřel před skončením procesu. Jeho osobní odpovědnost za války v Chorvatsku, Bosně a Hercegovině i v Kosovu je enormní. Někteří hlavní aktéři, například bývalý chorvatský prezident Franjo Tuđman, zemřeli ještě dříve, než mohli být vůbec obviněni.

Dá se ovšem očekávat, že ve většině případů bude rozhodnuto o vině obžalovaných. Souze- na už ale byla řada vysokých důstojníků nebo samozvaných velitelů účastnících se války v Bosně a Hercegovině všech tří národností, a to většinou těch, kteří byli „národními vůdci“ prezentováni jako hrdinové. Dva z čelných viníků mnoha zločinů, politický a vojenský vůdce bosensko-srbských nacionalistů Radovan Karadžić a Ratko Mladić, se zatčení stále vyhýbají. Chyba však určitě není na straně tribunálu, spíš na straně států, které se podílejí na správě protektorátů v Bosně a Hercegovině a Kosovu a mají moc dostat obviněné před soud.

Mnohem víc viníků však bylo na nižších úrov-

ních a ti většinou potrestáni nebyli, nanejvýš byli „uklizeni“ na méně viditelná místa. Správně by měli být souzeni národními soudy, tomu však dlouho bránila zaujatost policie a soudů, veřejnosti i politiků. Proto je vyrovnávání se s minulostí vlastními silami stále teprve na počátku. Zločinci jsou často viděni jako národní hrdinové, jejich váleční druho- organizují na jejich podporu demonstrace, policie a soudy pod různými záminkami protahují a přerušují vyšetřování (pokud je vůbec zahájeno) a politici se vyhýbají tomu, aby vyšetřování podpořili. Velká část veřejnosti se shoduje s míněním nacionalistických politiků, že válečných zločinů se mohla dopustit jen strana, která útočila, a je samozřejmě přesvědčena, že „my jsme se jen bránili“. V pokusech soudit zločiny z vlastních řad vidí často házení špíny na národní armádu, v níž vidí svou spasilku, a mezinárodní spiknutí namířené proti vlastnímu národu. I tolerantní politici proto ve prospěch soudů raději argumentují nejčastěji tím, že „to po nás chce Evropská unie“ a podobně, nikoli nutností vykonat spravedlnost a vyrovnat se s vlastní minulostí. Jen několik málo politiků našlo například odvahu omluvit se za zločiny spáchané občany vlastního státu.

Protože pak ani soudci necítí politickou oporu, podařilo se doposud potrestat jen nejviditelnější viníky závažných zločinů, například masových vražd, národními soudy v Chorvatsku. Jde vesměs o osoby, jejichž postavení před soud si vlastně nepřímým nátlakem metodou cukru a biče (slib hospodářské a jiné pomoci nebo naopak sankce) vynutily Evropská unie a USA. V Srbsku zatím byli váleční zločinci potrestáni jen výjimečně. Jedná se jak o osoby, které vydávaly rozkazy, tak o řadové vykonavatele. V několika dalších případech (jedná se hlavně o hromadné vraždy, spáchané Srby ze Srbska na Kosovu nebo v Bosně) již započalo vyšetřování. V Bosně a Hercegovině, kde mezinárodní správa zorganizovala plošné prověrky všech soudců, se první procesy právě rozbíhají. V Kosovu soudila za válečné zločiny místní Srby i Albánce mezinárodní justice a vynesla několik přísných rozsudků.

Přesto lze doufat, že postupně dojde i na zločiny nižší úrovně (například denacifikace jako celospolečenský proces započala po druhé světové válce v Německu až v 60. letech). To, že byly mezinárodním soudem potrestány

špičky - když ne všechny, tak alespoň mnohé, je velmi důležité. V jejich osobách byla totiž symbolicky odsouzena politika, která dovoluje ve jménu národních zájmů páchat zločiny. Také je potřeba zdůraznit, že i částečně vykonaná spravedlnost má v novodobých dějinách naprosto zásadní význam.

9. Jak vypadá situace dnes, hlavně co se týká hospodářství a ekonomiky, ale i vzájemných vztahů?

Vztahy mezi Srbskem a Chorvatskem nejsou nijak vřelé, ale dají se označit za standardní mezistátní vztahy. Hospodářská spolupráce se rozvíjí rychle – dá se říci, že předešla rozvíjení politických vztahů.

Vztahy mezi třemi hlavními národnostmi v Bosně a Hercegovině (Bosňáci, Srby a Chorvati) jsou stále poměrně chladné nebo neutrální a na místech, kde válka zanechala zvláště hluboké rány, stále plné nedůvěry. Společensky se všichni stýkají hlavně s příslušníky vlastního národa, avšak uměle udržované společenské přehrady padají v posledních letech stále rychleji.

Podnikatelské zájmy v Bosně a Hercegovině potichu předešly politické sblížení. Problémem však je, že hospodářská situace v zemi je velice špatná, stát je závislý na dovozu a prakticky nepodporuje domácí podnikání. Stát nabízí většinou zaměstnání v přebujelé administrativě a příslušníci národností, které jsou v daném místě v menšině, se často snaží vybojovat si pro sebe neoficiální národní kvóty na počet zaměstnanců. Příslušníci většinové národnosti naopak drží pospolu a snaží se hájit zaměstnávání hlavně vlastních lidí.

Vztahy mezi Srby a Albánci na Kosovu jsou všeobecně stále špatné, zatížené spoustou předsudků. Příslušníci obou národů často vidí v druhém národě hlavního viníka vlastní neutěšené situace. Avšak na venkově už pomalu na řadě míst, kde žijí pospolu nebo blízko sebe, začínají drobní podnikatelé – jsou to hlavně Albánci – hledět mnohem spíše na kvalitu pracovníků, než na jejich národnost, a zaměstnávají proto i Srby.

Vztahy mezi Albánci a Makedonci v Makedonii jsou o něco lepší, ale stále jsou z obou stran zatíženy množstvím předsudků.

10. Jak se tamní lidé vyrovnávají s traumaty z války?

S traumatem z války se každý vyrovnává po svém - někdo se snaží zapomenout, někdo skutečně zapomene. Kdo ztratil někoho blízkého, zapomíná těžko. Traumatické zážitky si často nesou i ti, kteří byli v době války dětmi. Některým pomohly psychologické terapie (v prvních poválečných letech organizovala terapeutickou pomoc i Česká republika), jiným to, že se soustředili na pečlivé udržování každodenních všedních povinností nebo rituálů. Někteří hledají východisko ve víře, někdy i v sektářsky pojímané, nebo v nacionalismu, nesnášenlivosti a v nenávisti.

Lepší šanci mají obecně ti, kteří mají kolem sebe blízké lidi a komunitu s fungujícími mezilidskými vztahy – at už je to rodina, sousedé, nebo kolegové na pracovišti. Mnoha lidem pomohli i návrat do zničených domovů a nutnost začít znovu. Bohužel byla i řada takových, kteří se ve vypjatých válečných letech natolik upnuli na přežití, že nevydrželi přechod do mírových podmínek. Někteří spáchali sebevraždu, mnozí starší lidé předčasně zemřeli.

Existuje několik skupin lidí, kteří si válku nesou stále v sobě. Jsou to hlavně vyhnanci, kteří se nemohou vrátit do svých domovů, protože jim v tom brání nenávisť druhých. Dále jsou to lidé, kteří prožili zvláště těžké situace, například v koncentračních táborech; viděli zblízka mučení, vraždění, často byli sami mučeni. Tisíce žen byly znásilněny a jen málokterým se podařilo tento zážitek překonat. Zapomenout je také zvláště těžké pro venkovské ženy, které ztratily syny – v patriarchální společnosti se ženy ke svým synům velmi upínají a jejich smrti ztrácejí smysl života. Vzpomínku na válku v sobě žijí také desetitisíce válečných veteránů, kteří narukovali jako dospívající mladíci, zažili velmi silný pocit sounáležitosti v jednotce, věřili, že nasazují život pro spravedlivou věc, pro svůj národ, a byli svědky smrti mnoha kamarádů. Dnes mají pocit, že jim politici lžou a podsouvají jim, že jejich boj neměl smysl, který mu vytvrle přikládají.

11. Existují čísla, která dokumentují počet zneužitých žen během konfliktu v bývalé Jugoslávii? Kolik jich našlo odvahu promluvit?

Zvláštní Komise expertů OSN zřízená za účelem vyšetření válečných zločinů v bývalé Jugoslávii (Komisí shromážděná dokumentace byla dána k dispozici pozdějšímu tribunálu v Haagu / ICTY) dospěla na základě dostupných svědectví k odhadu 12 000 znásilněných žen v Bosně a Hercegovině a v Chorvatsku v letech 1991 až 1994. Nejvyšší procento znásilněných tvořily muslimské (bosenské) ženy, dále následovaly srbské a nakonec chorvatské. Největší část znásilňujících tvořili Srbové.

V tomto čísle jsou započítána přímá i nepřímá svědectví (vypovídající ženy hovořily o dalších jim známých případech), jde ale především o výpovědi očitých svědků. Přímých výpovědí, kdy ženy hovořily o svém vlastním znásilnění, je kolem pěti procent.

12. Je znásilňování typickým jevem pro každý válečný konflikt, nebo byla situace v bývalé Jugoslávii v tomto smyslu výjimečná?

Znásilňování je pro válečné konflikty bohužel poměrně typické. Situace v Jugoslávii se nejen nevy-mykala, ale dokonce byla v mnohém předstížena jinými konflikty. Vyrovnání se se systematickým znásilňováním žen na okupovaných územích za druhé světové války se stalo například jedním z hlavních bodů moderní kritické sebereflexe v Japonsku a v mnohém změnilo způsob vnímání vlastní minulosti uvnitř japonské obce historiků.

Většina konfliktů v minulosti byla provázána znásilňováním, které patřilo k typickým projevům demonstrativního podmanění si nepřítelů; bylo výrazem dominance, ponížení, opovržení. Sloužilo také k zastrasování. Agrese vůči „nepříteli“, včetně žen, bývala často dovolena i proto, že snižovala nebezpečí, že se obrátí dovnitř jednotky. Ve znásilňování byl navíc i jakýsi prvek „odměny“ pro vojáky. To všechno se projevilo i za války v Bosně a Hercegovině. Zabití nepřátelského vojáka není vnímáno jako vražda. Za vraždu se však často nepovažuje ani zabití civilisty patřícího k nepřátelskému národu. Podobně znásilnění, které by uvnitř vlastní komunity bylo považováno za zločin, v případě „cizí“ ženy mnohdy nezbudí žádný pohoršení. To, že se konflikty odehrávají bez znásilňování, je spíše jevem moderní doby.

Je to výrazem humánnějšího přístupu a širšího prosazení vědomí, že všichni lidé jsou si navzájem podobní.

Každopádně lze znásilňování vojáky poměrně účinně zamezit shora. Pokud existuje striktní zákaz a kontrola jeho provádění, je situace podstatně odlišná, než když ze strany velení existuje tichý souhlas, nebo dokonce aktivní podpora znásilňování.

13. Je běžné, že si ženy ponechaly a vychovávají děti, které byly počaty tímto způsobem? Jaký je zpravidla osud těchto dětí?

Hlavně zpočátku, v letech 1992 a 1993, se některé ženy snažily potratit, případně ponechat dítě k adopci. Mnohdy však už potrat nebyl kvůli pokročilému těhotenství

možný. Přesné statistiky neexistují. Mnoho žen o svých zážitcích nemluví, potraty, porody (včetně případného přenechání dítěte k adopci) probíhaly většinou v ústraní. Z nepřímých svědectví však můžeme soudit, že velká část žen takto počaté děti donosila a nakonec si je asi i ponechala. Takových dětí ale v konečném součtu nebylo mnoho (ne všechny znásilněné ženy totiž otěhotněly), ale traumatický zážitek, při kterém ženy své děti počaly, silně ovlivnil jejich budoucí život a nepochybně i přijetí jejich dítěte.

14. Dostává se dnes, po skončení války, ženám, které prošly tak traumatickým zážitkem, nějaké pomoci?

Pomoc obětem znásilnění je různorodá, pře-

devším psychologická, ale rozhodně nedostatečná. Státy, jejichž občankami postižené ženy jsou, bývají většinou zchudlé a potýkají se s vážnými sociálními problémy. Ženské oběti války, ačkoli byly jejich příběhy během konfliktu často široce propagandisticky využívány, představují z politického hlediska okrajovou skupinu. Zčásti proto, že jsou to ženy (mnohem důležitější skupinou voličů jsou například muži - váleční veteráni, kteří se i po letech obtížně zařazují do normálního života), zčásti i proto, že se hodně uzavírají do sebe.

Asi nejpodstatnější pomoc nabízejí znásilněným ženám různé organizace, zahraniční i domácí, do jejichž programů jsou zapojeny i konkrétní znásilněné ženy, jimž se podařilo tento zážitek překonat. Ty nejlépe vědí, co ženy, které prošly traumatem znásilnění, opravdu potřebují.

Aktivita k filmu

Cíl:

umožnit sdílení názorů a reakcí na určitý podnět, objasnění rozdílů v jednotlivých pohledech a hodnotách

Pomůcky:

list papíru A4 rozstříhnutý na čtyři díly pro každého studenta, několik stejných kousků papíru navíc

Čas na hru:

40 minut

Průběh hry:

Po zhlédnutí filmu na něj každý student napíše čtyři různé reakce. Může

to být odstavec, věta či jediné slovo. Potom studenti vytvoří pěti až šestičlenné skupiny. V každé skupině vybere jeden z členů zapsané reakce, zamíchá je a rozdává jako karty. Všichni si své karty přečtou a odloží ty, které sami psali, a takové, se kterými nemohou souhlasit. Studenti odkládají karty a berou si další tak dlouho, dokud tři jejich karty nesplňují následující podmínky:

a) nepsali je sami

b) mohou s nimi souhlasit

Potom si členové skupiny vzájemně přečtou karty, které mají v ruce, a vysvětlí, proč si vybrali právě je. Připraví souhm reakcí, i s ohledem na to, že společný názor nelze nalézt. Následuje představení reakcí jednot-

livých skupin a diskuze v celé třídě.

Reflexe hry:

Probíhá už během aktivity. Tato hra je vhodná vždy, chceme-li dosáhnout sdílení názorů a reakcí na určitý podnět. Účastníci jsou stavěni do situací, ve kterých musejí zaujmout nějaké stanovisko, učí se nad problémem přemýšlet, snaží se vyjednávat a dosáhnout společné dohody. Pokud se to nedaří, je hra i tak dobře využitelná např. pro objasnění rozdílů v jednotlivých pohledech a hodnotách.

Pramen:

Pike, G., Selby, D.: Globální výchova. Grada, Praha 1994. (upraveno)

Odpovědi na otázky vypracoval:

Filip Tesař, Ústav mezinárodních vztahů Praha

Odkazy a kontakty:

Ministerstvo zahraničních věcí České republiky
Loretánské náměstí 5, 118 00 Praha 1
www.mzv.cz, e-mail: info@mzv.cz, tel.: 224 181 111

Velvyslanectví Bosny a Hercegoviny

Opletalova 27, 110 00 Praha 1
e-mail: embbh@iol.cz, tel.: 224 422 510

Internetové stránky:

www.bosna.unas.cz

V případě zájmu o školní kinoprojekci využijte následující kontakty:

Praha:
Marie Bromová, Projekt FILM A ŠKOLA
Kino Aero, Biskupcova 31, 130 00, Praha 3
aeroskola@kinoaero.cz, tel.: 608 960 016
Mimopražští:
Jakub Němeček,
program@aerofilms.cz, tel.: +420 572 501 989

Doporučená literatura:

Hladký, L.: Bosenská otázka v 19. a 20. století. Masarykova univerzita - Mezinárodní politologický ústav, Brno 2005.
Honig, J., W., Both, N.: Srebrenica - zpráva o válečném zločinu. Mladá fronta, Praha 2001.
Matvejić, P., Stvanović, V., Dizdarević, Z.: Stručji války a míru. G plus G, Praha 2003.
Pelikán, J., Havlíková, L., Chrobák, T., Rychlík, J., Tejchman, M., Vojtěchovský, O.: Dějiny Srbska. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2004.
Šesták, M. a kol.: Dějiny jihoslovanských zemí. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1998.